

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Э.Д. Баженова* , А.Ж. Куракбаева , М.М. Заманбеков ,
Б.Б. Сарсенбаев

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
*e-mail: Bazhenova@inbox.ru, A.kurakbaeva@mail.ru, Zmarlan@mail.ru,
sarsenbaev_b1968@mail.ru

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақалада қазақтың ұлттық ойындары мен дене тәрбиесі негіздерінің теориясын дамытушылық және тұлғалық бағдарланған оқытудың педагогикалық теорияларымен интеграциялау негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесінің экспериментін модельдеу және сынақтан өткізуі қарастырылды.

Зерттеудің мақсаты – қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін дамыту қажеттілігін әдіснамалық, психологиялық, әлеуметтанулық, жалпы педагогикалық және көркемдік-педагогикалық, әдістемелік және дидактикалық тұрғыдан қарастыру. Зерттеудің негізгі идеясы – білім берудің барлық сатыларындағы оқушылардың этнопедагогикалық талғамдарын қалыптастыру және дамыту, қоғам өмірін жандандыратын оқушылардың қызығушылығының эстетикалық қажеттілігін жасау; қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене шынықтыру жүйесін дамыту саласындағы отандық этнопедагогикалық білім беру дәстүрлерін сақтау және оларды жаңа ұрпаққа беру; қазақ ұлттық ойындарының шығармашылық әлеуетін ашуға ықпал ететін зияткерлік даму факторы ретінде пайдалану; зерттеу барысын жан-жақты талдау; зерттеудің белгіленген мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес эксперименттің айқындаушы, қалыптастырушы және басқа түрлерін ұйымдастыру; қазақ ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі бойынша нәтижелі педагогикалық қызметпен қамтамасыз ету. Зерттеудің ғылыми маңызы тәрбие мен оқытудың дидактикалық қағидаттарын нақтылауда, оқушылардың дене тәрбиесі жүйесінің қазақ ұлттық ойындарына бағытталуын іріктеу қағидаттарын тұжырымдау. Практикалық маңызы зерттеу нәтижелерін білім беру ұйымдарында педагогтер және әлеуметтік педагогтер пайдалана алуымен айқындалады. Қазақ ұлттық ойындары бойынша оқушылардың дене шынықтыру-спорттық тәрбиелеу жүйесін дамыту және оқушылардың денсаулығы мен өміріне дұрыс көзқарасын дамыту мәселесін шешуге ықпал ету үшін дене тәрбиесінің негізгі сабақтарын үйлестірудің қазақ ұлттық ойындарына бағытталған оқушылардың өмір салтын қалыптастырудың дамытушылық, оқыту және сауықтыру бағытындағы ұтымды жолдары әзірленді. Жүргізілген зерттеудің мәні – оқушылар дене тәрбиесі процесінде қазақтың ұлттық ойындары негізінде түрлендірілген іс-әрекеттерде іске асырылатын білімді, дағдыларды игеруінде.

Нәтижесінде – қазақ ұлттық ойындары негізінде педагогикалық тұрғыда оқушылар салауатты өмір салтын ұстанды; дене шынықтыру сабақтарында оқушылардың жеке денсаулығын сақтауға және тәрбие – білім беру процесінің ажырамас бөлігі болып табылатын салауатты өмір салтына бағдарлануы қалыптасты.

Кілт сөздер: оқушылар, дене тәрбиесі, қазақ ұлттық ойындары, педагогикалық маңызы, дене шынықтыру сабағы, халық педагогикасы, педагогикалық шарттар, сюжеттік рөлдік ойындар.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет ретінде дамуы мен өркендеуі ұлттық мәдениет проблемаларына сөзсіз қызығушылық тудырды, отандық педагогикалық жұртшылықтың қазақтың ұлттық ойындары негізінде өскелең ұрпақты жан-жақты тәрбиелеу саласында жаһандық шешімдер қабылдау қажеттілігін алдын ала анықтады. Сондықтан республикамыздың орта білім беру жүйесін реформалау, оның әдіснамалық құрамдас бөлігін жетілдіру және тиімді білім беру технологияларын іздеу бүгінгі таңда өскелең ұрпақты тәрбиелеудің өзекті міндеттерінің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда еліміздің әлеуметтік-экономикалық өмірінде болып жатқан өзгерістер білім мен тәрбие сапасына жаңа талаптар қойып отыр. Тәрбие – отбасында пайда болатын, балабақшада, жалпы орта білім беруде, орта арнаулы оқу орнында және т.б. жалғасатын үздіксіз процесс.

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпыадамзаттық, ғылыми-практикалық құндылықтар негізінде жеке тұлғаны тәрбиелеу және кәсіби шеберлікті арттыру үшін жағдай жасау; жаңа білім беру технологияларын енгізу, ...халықаралық әлемдік коммуникативтік жүйелерге шығу...» [1].

«Біз білімнің құнды капиталын жинақтап, уақыт талабына сай білім беруді дамытуымыз керек», – деп нақтыланады «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында [2].

Қазақ халқының көптеген ұрпақтарының ғасырлық тәжірибесі мен өмірімен бекітілген тарихи мұра ретінде қазақ ұлттық ойындарының жалпы орта білім беретін мектебін дене тәрбиесі жүйесінде пайдалану үйлесімді дамыған тұлғаны тәрбиелеуге, кең дүниетанымды, тұлғаның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға, оның шығармашылық күштері мен қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Мектепте дене шынықтыру сабақтарында қазақ ұлттық ойындарының элементтерін пайдалану өскелең ұрпаққа ғасырлық ұлттық дәстүрлердің, патриоттық сезімдердің сабақтастығы мен жандануын тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Қазақтың ұлттық ойындары мектеп жасындағы балалардың ақыл-ой дамуының міндеттерін жүзеге асыруға ықпал ететін эмоционалды-сауықтыру, танымдық және тәрбиелік кешендердің негізін қалайтын ұлттық және ойын фольклорының үлгісі, халық даналығының бөлшегі ретінде әрекет етеді [3].

Қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі мәселесін зерттеумен К.И. Адамбеков [4, 5], Ф.Қ. Омарбекова [6], С. Касымбекова [7], Ж.М. Есиркепов [8], Lukáš Mareš [9], Е. Мухитдинов [10], В.И. Жолдақ [11], Л. Кун [12], А.М. Максименко [13], Ж.К. Холодов [14], В.С. Кузнецов [15], Kuderiev Zh [16], Л.П. Матвеев [17], Ю.Ф. Курамшин [18], А.Д. Новиков [19] және т.б. зерттеушілер айналысып, қазақ ұлттық ойындары мен дене жаттығуларының балалар тұлғасының жан-жақты дамуына әсері мәселесі бойынша жалпы ережелерді қарастырған.

Қазіргі жағдайда қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі теориясы мен практикасы саласындағы жинақталған тәжірибеге сәйкес өзінің басты мақсаттарына – оқушылардың бойында әрбір тұлғаның жеке ерекшеліктеріне және қоғам мен уақыттың сұраныстарына сәйкес келетін физикалық және рухани өзін-өзі анықтауды қалыптастыру әлі де жете бермейді.

Біз зерттеген және талдаған жұмыста қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін дамыту қажеттілігін әдіснамалық, психологиялық, әлеуметтанулық, жалпы педагогикалық және көркемдік-педагогикалық, әдістемелік және дидактикалық тұрғыдан түсінуге ықпал еттік.

Біздің республикамыздағы қазіргі кезеңдегі дене тәрбиесінің мақсаттары мен міндеттері:

- жалпы білім берудегі дене шынықтырудың үлес салмағын арттыру;
- дене шынықтыру мекемелерін сақтау және дамыту.

Осы мақсаттарға сүйене отырып дене тәрбиесінің педагогикалық тұрғыда міндеттері анықталды, олардың ең маңыздылары:

- білім берудің барлық сатыларындағы оқушылардың этнопедагогикалық талғамдарын қалыптастыру және дамыту, қоғам өмірін жандандыратын оқушылардың қызығушылығының эстетикалық қажеттілігін жасау;

- қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене шынықтыру жүйесін дамыту саласындағы отандық этнопедагогикалық білім беру дәстүрлерін сақтау және оларды жаңа ұрпаққа беру;

- қазақ ұлттық ойындардың шығармашылық әлеуетін ашуға ықпал ететін зияткерлік даму факторы ретінде пайдалану.

Жоғарыда көрсетілген мақсаттар мен міндеттерге сәйкес жалпы білім беретін мектептегі дене тәрбиесінің мазмұны да анықталады, оны үш деңгейде іске асыру қажет:

- гармоникалық тұлғаның даму шарты ретінде оқушылардың ұлттық ойындарға деген қызығушылығын қалыптастыру;

- оқушыларының дағдыларын қалыптастыру қазақ ұлттық ойындары негізінде дербес дене тәрбиесі, жоғарыда аталған қызметті өз өмірінің ажырамас бөлігі ретінде қабылдау.

Қазақстан халықтары ғасырлар бойы бірге өмір сүрді, ұқсас өмір салтын ұстанды, отбасылық-тұрмыстық қатынастардың бірдей формаларын бірге дамытты. Осылайша, жас ұрпақты тәрбиелеу мен оқыту проблемаларына ортақ дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, көзқарастар қалыптасты. Бірақ бұл халықтың рухани байлығы, көптеген ерекше, ұлттық, жалпы адамгершілік, демократиялық. Ұлттық құбылыс арқылы халық әлемдік, жалпыадамзаттық прогрессивті педагогикалық мәдениетті біледі және өз кезегінде халықтардың жалпы, халықаралық педагогикалық мәдениетінің қазынасына үлес қосады.

– Қазақстанның халықтық педагогикасы жас ұрпақты тәрбиелеу мақсатында халық ойындарды тиімді пайдаланудың этнопедагогикалық жағдайларының жүйесін қалыптастырып, сонымен қатар құралдар әзірленді.

Материалдар мен әдістер

Қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене шынықтыру дайындығы процесінде тиімді этномәдени және ұлттық тәрбие мынадай шарттарды орындауды талап етеді:

- бірінші шарт – білім беру педагогикалық процесте ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ұлттық ойындардың нысандары, мазмұны, ережелері туралы дәстүрлі білімнің байырғы тасымалдаушыларының рухани-адамгершілік әлеуетін іске асыру;

- екінші шарт – оқушылардың әртүрлі жас топтарын Қазақ ұлттық ойындарымен жүйелі қамту;

- үшінші шарт – дәстүрлі ұлттық рәміздерді, ойын атрибуттарын (қазақтың ұлттық ойындары мен жарыстарына арналған мүкәммал, спорттық жабдықтар) қолдану, ойындар өткізу және дәстүрлі рәсімдерді сақтау.

Ойын – бұл ең күрделі процесс. А.Д. Новиков [19] ойынды келесі түрлерге бөлуді ұсынады:

1. Таныстыру ойын дамыту функциясын атқарады. Мұғалім берілген үлгі бойынша оқушыға зат-аксессуардың көмегімен пәндік-ойын әрекетін ұсынады.

2. Дисплей ойыны объектіге тән іс-әрекеттер функциясын атқарады және объектінің ерекше қасиеттерін анықтауға бағытталған, осы объектінің көмегімен белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған әрекеттерге ауысады.

3. Сюжеттік бейнелеу ойыны шартты түрде нысанды мақсатына қарай пайдалануды имитациялайды және оның психологиялық мазмұнын өзгертуге мүмкіндігі бар: мазмұны бойынша объективті болып қала отырып, баланы әрекеттендіреді.

4. Рөлдік ойын еліктеу немесе оқыту негізінде қалыптасады, қатысушының тақырыпты тағайындауды түсінуінің арқасында ойындағы рөлдік мінез-құлық қабілетін дамытады, яғни объектімен немесе тұжырымдамамен мүмкін әрекеттерді практикалық игеру арқылы.

5. Рөлдік ойын қатысушыларға бұрын таныс адамдардың еңбек және әлеуметтік қатынастарын модельдеуге мүмкіндік береді.

Ойын қызметінің түрлері туралы ғылыми тұрғыдан ұсыну оқушылардың ойын іс-әрекетін әртүрлі жастағы топтардағы қазақ ұлттық ойындарына бағыттау бойынша нақты, жүйеленген ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта мектеп мекемелерінің білім беру процесінде өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі ойынның рөлін арттыру мәселесін шешу маңызды.

Физиологиялық жүктеменің қарқындылығына сәйкес әртүрлі физикалық белсенділігі бар ойындарды ажыратуға болады: жоғары, орташа және төмен. Жоғары физикалық белсенділік жүгіру және секіру жаттығуларын орындауға немесе осы қозғалыстарды басқа физикалық жаттығулармен біріктіруге негізделген ойындарда беріледі. Мұнда ойынға қатысушылардың іс-әрекеттерінің реттілігін ескеру қажет. Дене жаттығуларын кезекпен орындау кезінде мотор тығыздығы төмен болады, демек, жалпы контекстегі қарқынды қозғалыстар аз физикалық жүктеме береді – мұнда «Соқыр теке»,

«Жіп кесу», «Тұмақ ұру» және т.б. сияқты ұлттық ойындарды өткізе алуға болады, мұнда жүктеме 6-8 қайталануымен жоғары болып саналады, олардың импульсі минутына 145-165 соққыға жетеді, орташа жүрек соғу жиілігі – минутына 125-135 соққы, өйткені бұл ойындарда күнделікті таныс қимыл-қозғалыстармен қатар, күрделі жағдайда орындалатын жаттығулар да кездеседі. Мысалы, аяқпен секіру, қаппен жүгіру сияқты ойындар ептілік пен шапшаңдықты талап етеді. Осындай ойындар қатысушыларға көтеріңкі көңіл-күй сыйлап, қуанышқа бөлейді.

Мектеп жасындағы балаларға арналған спорттық ойындарды педагогикалық жіктеудің әртүрлі формалары келесі белгілерге ие: күрделілік, пәндік, сюжеттік және т. б.

Ұлттық ашық ойындар келесі түрлерге бөлінеді: қарапайым және күрделі. Қарапайым ойындар сюжеттік ойындарға бөлінеді.

Ұлттық сюжеттік ойындарда сюжеттік жоспар және бекітілген ережелер бар. Сюжет бізді қоршаған шындық құбылыстарын көрсете алады, мысалы: адамдардың еңбектегі әрекеттері, табиғат құбылыстары, құстар мен жануарлардың әдеттері мен қимылдары және т.б. ойындардағы әрекеттер дамушы сюжетке немесе ойын қатысушыларының рөліне байланысты болуы мүмкін. Ережелер ойынға қатысушылардың мінез-құлқы мен қарым-қатынасын анықтайтын, ойынның барлық қатысушылары есеп беретін ойын ағымы мен жоспарын нақтылайтын әрекеттерді бастауды, жалғастыруды және тоқтатуды білдіреді.

Ұлттық сюжеттік ойындар көбіне ұжымдық сипатта өткізіледі және оларға үлкен де, шағын да топтар қатыса алады. Мұндай ойындар барлық жастағы оқушылар арасында кеңінен қолданылады. Ойын мазмұны көбінесе өмірдегі оқиғалар мен ертегі желілеріне негізделіп, құстар, қасқырлар, аюлар сияқты кейіпкерлер арқылы көрініс табады. Ұлттық сюжетсіз ашық ойындарда алға қойылған міндеттерге қол жеткізуге әкелетін моторлық тапсырмалар бар, олар ойынға қатысушылардың ойын әрекеттерімен өзара байланысты ережелер мен рөлдердің болуымен сюжеттік ойындарға ұқсас қаппен ойындары, жүгіру ойындары сияқты. Тұзақ ойындары нақты мотор типті тапсырмалармен орындалады және ойынға қатысушылардан өзін-өзі анықтауды, батылдықты, жылдамдықты, көшбасшылықты, тапқырлықты, ептілікті, жер бедерін бағдарлауды талап етеді.

Сюжеттік емес ойындарда аксессуарларды қолдануға болады: таяқтар, доптар, арқандар және т.б.

Оқушылар үшін қазақтың ұлттық жылжымалы ойындарын талдау саны 60-қа дейін жететінін көрсетеді, мұндай ойындарда арнайы спорттық жабдықтар мен спорттық ғимараттарды пайдалану талап етілмейді.

Бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған ашық ойындар жеке және ұжымдық болып екіге бөлінеді. Бұл ойындар халықтың тұрмыс-тіршілігімен, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарымен тығыз байланысты.

Қазақтың ұлттық ойындары балалардың жан-жақты дамуына әсер ететін ерекше тәрбие құралы болып табылады. Олар баланың жылдамдығын, ептілігін, дәлдігін, қимыл-қозғалыс үйлесімділігін дамытады. Әсіресе 10–12 жас аралығындағы балаларға арналған ойындарда доп, тас, таяқ, ағаш секілді заттарды лақтыру элементтері жиі кездеседі. Мұндай ойындар балалардың күшін, қозғалыс дәлдігін, шапшаңдығын арттырып, кеңістікте дұрыс бағдарлай білу қабілетін қалыптастырады.

Қатысушылардан іс-әрекетте бірізділікті талап ететін лақтыру элементтері бар ойындарға «Таяқпен ойна», «Қазан-доп», «Әуе таяқ», «Ұрма доп», «Лақтырып ұста» ойындары жатады.

Ойындағы қозғалыстың ең қарапайым және қолжетімді түрі – жүгіру, ол мазмұны бойынша ешқандай бейімделуді, ережелерді және бөлшектерге қол жеткізудің қарапайымдылығын қажет етпейді және тез моторлық реакцияны, өсіп келе жатқан ағзаны дамыта алатын өз күштеріне деген сенімділікті, зейінді шоғырландыру, ақыл-ой бағытын және қозғалысты үйлестіруді дамытады. Мұндай ойындарға: «Аш қасқыр», «Жігітті қуу»,

«Орамал тастау», «Қаппен секіру», «Секіріп өт», «Үй артындағы ағаш», «Ала күшік», «Тұсау кесу», «Тырналар» және басқалары жатады.

Күш ойындарына күшпен күресу элементтері, өсіп келе жатқан ағзаның дамуын ынталандыратын қарсылық пен күшпен физикалық әрекеттер кіреді, олардың кейбіреулері әртүрлі күрес әдістерін қолданады. Дұрыс ұйымдастырылған және дұрыс қойылған білім беру және дамыту ойындар жас ұрпақты жан-жақты дамытудың жақсы құралы болып табылады. «Атамарлату», «Текелер ұрысы», «Арқан тарту», «Қыз қуу», «Жаяу көкпар», «Жаяу тартыс», «Аяқ күрес», «Тартыс», «Сайыс» және т.б. сияқты ойындар күшке, жылдамдыққа, ептілікке, төзімділік пен тапқырлыққа тәрбиелейді.

Бұл ұлттық спорттық ойындарда физикалық қозғалыстың негізгі түрі – жүгіру және күш күресі. Жер бедеріне бағдарлауды дамытатын, өскелең ұрпақты қараңғыда кеңістікті бағдарлауға үйрететін, есту мен зейінді дамытатын, эмоциялар мен қабылдаулардың көлемін арттыратын, жылдам қозғалу қабілетін дамытатын ұлттық спорт ойындары: «Жіп кесу», «Соқыр теке», «Дауыс кімдікі?», «Тұмақ ұру» және т.б.; мұндай ойындардың міндеті балаларды біріктіру, тату балалар ұжымын құру, өзара көмек пен өзара түсіністік сезімін дамыту болып табылады.

Сонымен қатар біз қазақ ұлттық ойындарының негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесінің бағыттарын төменде көрсеттік:

- дене дамуын жетілдіру – күш, жылдамдық, ептілік, төзімділік, икемділік қасиеттерін дамыту;
- салауатты өмір салтын қалыптастыру – денсаулықты нығайту, қозғалыс белсенділігін арттыру;
- ұлттық тәрбие беру – қазақ халқының салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, ұлттық құндылықтарын құрметтеуге тәрбиелеу;
- адамгершілік және патриоттық тәрбие – батылдыққа, ұйымшылдыққа, достыққа, елін сүйеу баулу;
- еңбекке және өмірге бейімдеу – шыдамдылыққа, төзімділікке, қиындықты жеңуге үйрету;
- ақыл-ой қабілеттерін дамыту – тапқырлықты, жылдам шешім қабылдауды, ойлау қабілетін жетілдіру;
- эстетикалық және мәдени тәрбие – ұлттық мәдениетті таныту, ойын арқылы өнер мен дәстүрге қызығушылық ояту.

Қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесі білім беру мекемелерінде жүзеге асырылады. Бұл мекемелер оқушылардың денсаулығын нығайтып, ұлттық құндылықтарды насихаттауға бағытталған жұмыстар атқарады. Ұлттық ойындар арқылы оқушылардың дене дайындығы, ептілігі, шапшаңдығы мен төзімділігі дамиды.

Мектептерде ұлттық ойындар дене шынықтыру сабақтарында және сыныптан тыс іс-шараларда өткізіледі.

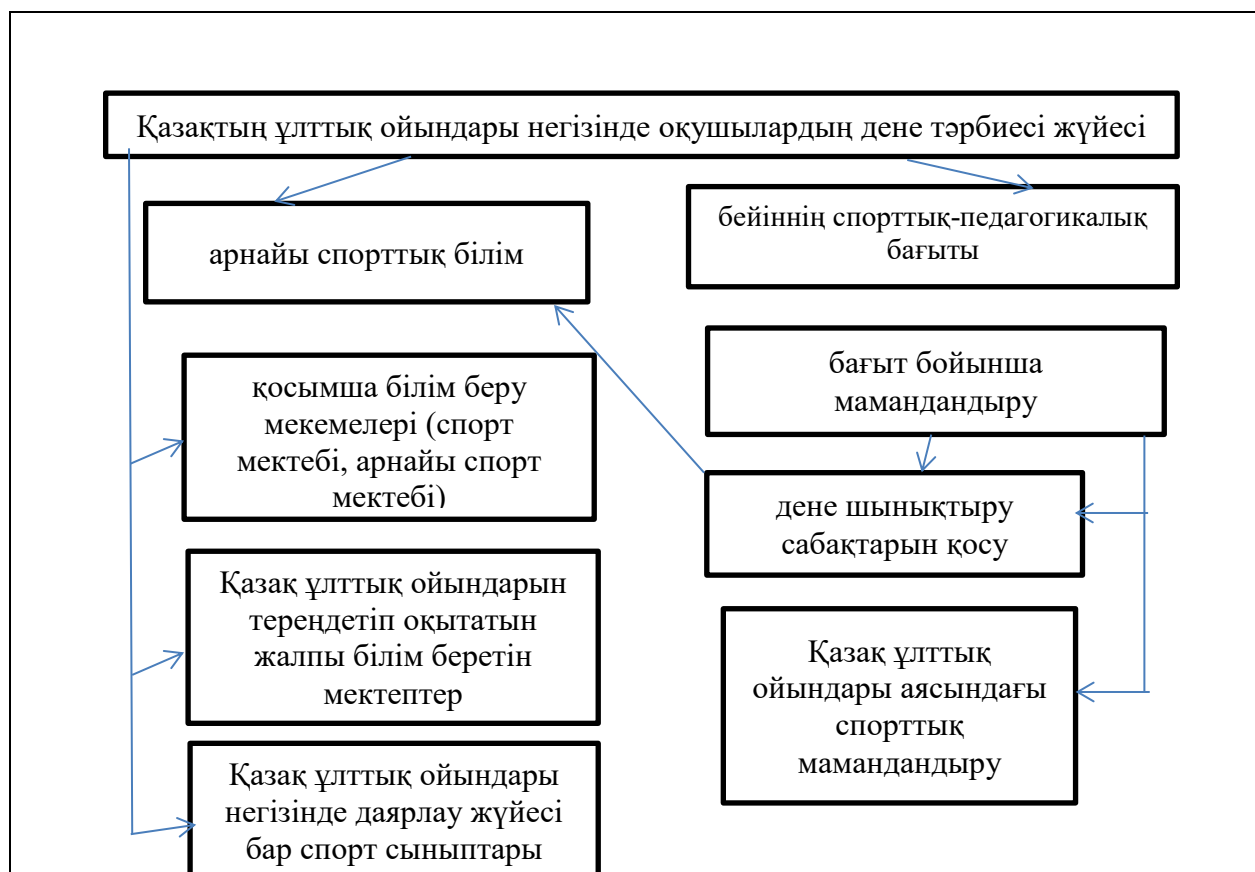
Бұл мекемелерде ұлттық спорт ойындары тереңдетіліп оқытылады. Оқушылар көкпар, қазақ күресі, тоғызқұмалақ сияқты ұлттық спорт түрлерімен кәсіби деңгейде шұғылданады.

Жоғары оқу орындарында ұлттық ойындар дене тәрбиесі пәндері мен ғылыми-зерттеу жұмыстары арқылы оқытылады. Студенттер ұлттық спорттың тарихын, маңызын және тәрбиелік ерекшеліктерін меңгереді.

Қазақтың ұлттық ойындары негізінде құрылған дене тәрбиесі жүйесі оқушылардың физикалық дамуына ғана емес, олардың ұлттық сана-сезімінің қалыптасуына, патриоттық тәрбиесіне және салауатты өмір салтын ұстануына үлкен әсер етеді.

Біз қазақ ұлттық ойындарының негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін 1-ші кестеде көрсеттік.

Кесте 1 – Қазақ ұлттық ойындарының негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесі

Негізгі дамудың жүйелік-белсенділік нәтижелері ұлттық ойындар арқылы жалпы білім берудің бағдарламасы мыналарды көрсетуі тиіс:

- денсаулықты сақтау және нығайту, жұмысқа қабілеттілікті арттыру;
- ұжымдық және отбасылық демалысты ұйымдастыру және өткізу, бұқаралық спорттық жарыстарға қатысу;
- салауатты өмір салтын таңдау және қалыптастыру, белсенді шығармашылық қызмет;
- оқу мақсаттарын өз бетінше анықтай білу, білім беру және танымдық іс-әрекетте өзіне жаңа міндеттер қою және тұжырымдай білу, өзінің танымдық іс-әрекетінің мотивтері мен мүдделерін дамыту.

Халықтық педагогиканың маңызды міндеті – адам денсаулығына тікелей байланысты физикалық даму бағыттарынан шыққан үйлесімді дамыған тұлғаны дамыту. Денсаулықтың физикалық, психикалық, моральдық негізі балалық шақта қаланады. Балалардың дене шынықтыру сабақтарына деген талғамын, ұлттық ойындар арқылы осындай сабақтарға деген қажеттілігін ояту маңызды.

Дене шынықтыру – өскелең ұрпақтың рухани және физикалық денсаулығын тәрбиелеудің тиімді құралы. Дене шынықтыру арқылы сауықтыру мәселелерін шешуге болады. Ұлттық ойындар арқылы дене шынықтыру сабақтары адамгершілік тәжірибені, адамгершілік мінез-құлықты байытуға ықпал етеді. Моторикада достық қарым-қатынас, ұжым мүшелерімен қарым-қатынас жақсы қалыптасады, жалпы міндеттерді шешеді, жолдастарына көмектеседі, құрдастарының алдында жауап береді.

Ұлттық ашық ойындар мен дене жаттығулары барысында оқушылардың ерік-жігері, қозғалыс мәдениеті мен әсемдікке деген көзқарасы қалыптасады.

Қозғалыстарды оқыту процесінде балалар ақыл-ой қабілеттерін, моральдық және эстетикалық қасиеттерін дамытады, олардың қызметіне саналы көзқарас қалыптастырады.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу кезеңдері:

1. Айқындаушы кезең – 2024 жылғы қыркүйек-қараша, оқушылардың қазақ ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін дамыту міндеттерін шешуге дайындық деңгейін анықтау мақсатында оқушылардың қызығушылықтары, бейімділігі, құндылық бағдарлары, олардың дене шынықтыру қабілеттері анықталды. Қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін дамытуға ықпал ететін зерттеу әдістемесі (мазмұны, оқыту әдістері, нысандары), білім беру процесін ұйымдастыру әзірленді. Қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесінің тиімділігі дәлелденді.

2. Қалыптастырушы кезең – 2024 жылғы қыркүйек-желтоқсан, оның барысында қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесін ұйымдастыруға өзіндік көзқарас әзірленді, оқу және әдіснамалық материалдар мен тәсілдер сынақтан өткізілді, аралық нәтижелер сандық және сапалық бағалаудан өтті.

3. Бақылау кезеңі – 2025 жылғы қаңтар-ақпан, қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесін ұйымдастыру ерекшеліктері, осы процестің тиімділігіне ықпал ететін педагогикалық жағдайлар жасалынды. Бақылау орта мектеп жасындағы балалардың денсаулығын бағалауға арналған. Зерттеу дене шынықтыру мұғалімдері қатысқан егде жастағы топтарда күні бойы жүргізілді.

Зерттеудің мақсаты - қазақтың ұлттық ойындары негізінде дене тәрбиесі жүйесін ұйымдастыру деңгейін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі жүйесін ұйымдастыруды зерттеу әдістемесін таңдау.

2. Таңдалған әдіс бойынша зерттеу жүргізу.

3. Тәжірибелік-ізвестіру жұмыстарына талдау жүргізу.

Зерттеудің базасы – «Байысов атындағы орта мектебі мектепке дейінгі шағын орталығымен» коммуналдық мемлекеттік мекемесі, «Нұрмолда Алдабергенов атындағы орта мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі.

Зерттеу дене тәрбиесі бойынша оқытушымен бірлесіп жүргізілді, оған 250 жоғары мектеп жасындағы оқушылар қатысты, олардың ішінде балалар топтары құрылды: I топ 38 оқушыны құрады (тиісінше мектептер бойынша – 9, 15, 14) (бұдан әрі – ЭТ, эксперименттік топ), II топқа 180 жоғары сынып оқушылары кірді (тиісінше мектептер бойынша – 60, 40, 80).

Тәжірибелік-ізвестіру жұмыстары сауалнама, бақылау және эксперимент құралдарымен жүргізілді. Зерттеудің айқындаушы кезеңінің нәтижелері мыналар болып табылады: оқушылардың қазақ ұлттық ойындарының талаптарына сәйкес қозғалыс дағдыларының болуы, оқушылардың өз бетінше пайдалану білімдерін, дағдыларын көрсетуі, оқушылардың жеке басының адамгершілік қасиеттерін дамыту, олардың адамгершілік ережелерін меңгеруі.

Эксперимент соңында қазақ ұлттық ойындарына қызығушылықтың қалыптасу деңгейі бойынша жоғары сынып оқушыларының топтарын бөлуі (%) 1-ші суретте көрсетілді.

Сурет 1 – Эксперимент соңында қазақ ұлттық ойындарына қызығушылықтың қалыптасу деңгейі бойынша жоғары сынып оқушыларының топтарын бөлуі (%)

Осылайша, қазақтың ұлттық ойындарына бағдарлану негізінде дене тәрбиесі жүйесінде жүргізілген және негізделген эксперименттік зерттеулерді іске асыру жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі анықтауын қалыптастыруға оң әсер етеді. Бұл олардың қазақ ұлттық ойындарына деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар, ұлттық ойындарға қызығушылықты қалыптастыруға бағытталған сабақтағы және сабақтан тыс жұмыстар оқушыларға қанағат сезімін сыйлайды.

Оқушылардың дене шынықтыру көзқарастарының жеке ерекшеліктерін талдау үшін дене шынықтыру бойынша тест-сауалнама жүргіздік. Айта кету керек, дене шынықтыру қондырғылары – бұл өзін-өзі анықтау, жеке сауықтыру перспективасын құруды таңдау міндетіне жеке адамның өмірлік тәжірибесінің «проекциясы».

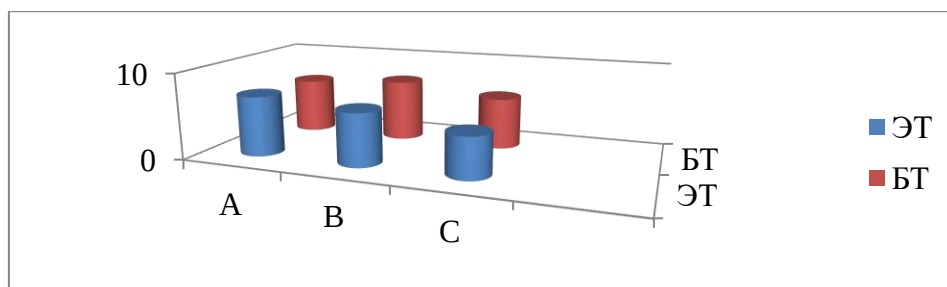
Сауалнаманы факторлық талдау нәтижесінде белгілі, сапалы дене шынықтыру қондырғыларын анықтауға болады.

Диагностика нәтижелері бойынша эмпирикалық ақпаратты математикалық-статистикалық өңдеу орташа мәнді есептеу процесі арқылы жүзеге асырылды.

Стандартты мектеп бағдарламасын игерумен шектелетін эксперименттік топ оқушылары мен жоғары сынып оқушыларының жеке бейімделу параметрлерін салыстыру респонденттердің аталған санаттарының біріншісі қоғаммен қарым-қатынасын неғұрлым оң қабылдайтынын және бастан кешіретінін айтуға мүмкіндік береді. Стандартты мектеп бағдарламасын меңгерумен шектелетін эксперименттік топ оқушылары мен жоғары сынып оқушыларының жеке бейімділігін 2-ші кестеде және 2-ші диаграммада көрсеттік.

Кесте 2 – Стандартты мектеп бағдарламасын меңгерумен шектелетін эксперименттік топ оқушылары мен жоғары сынып оқушыларының жеке бейімділігі (баллмен).

Топтар	А	В	С
Эксперименттік топ	7	6.2	4.8
Бақылау тобы	6.5	7.2	6

Сурет 2 – Стандартты мектеп бағдарламасын меңгерумен шектелетін эксперименттік топ оқушылары мен жоғары сынып оқушыларының жеке бейімділігі (баллмен)

Бұл диагностика көрсеткендей, мектеп бағдарламасын меңгерген құрдастарынан айырмашылығы, қазақ ұлттық ойындарында оқыған жоғары сынып оқушылары:

- күнделікті әлеуметтік қатынастарда өзін сенімді ұстау, басқалармен қарым-қатынас белсенді позицияны алады;
- өздері мен отбасының басқа мүшелері (ата-аналар, аталар, әжелер, бауырлар, апалар және т.б.) арасындағы қарым-қатынасты оң қабылдайды;
- мінез-құлық пен дүниетанымда позитивтіліктің жағымды эмоционалды фоны бар, олардың жеке тәжірибелерін жақсы түсінеді;
- олар өздерін жайлы сезінеді және аурулардан алаңдамайды: бар немесе жоқ.

Статистикалық және диагностикалық көрсеткіштердің синтезі дұрыс дүниетанымның қалыптасуын болжауға мүмкіндік береді, «Мен – өз халқының өкілі»

рөлдік немесе іскерлік құрылымының кристалдануы дамып келе жатқан тұлғаның өзін-өзі тану шекараларын кеңейтуге және оны барабар жүйелеуге, әртүрлі мәселелерді қабылдау мен бағалаудың дұрыс және сындарлы семантикалық көлеміне ықпал етеді.

Сонымен қатар, эксперименттік топтың студенттері де, басқа орта мектеп оқушылары да нәтижелердің шамамен ұқсас деңгейін – басқа адамдарға деген ізгі ниетті анықтайды. Эксперименттік топ оқушыларында да, қалған оқушыларда да қолданыстағы ережелерге ұқсас қарым-қатынас сипаты байқалады, қазақ ұлттық ойындарына деген қызығушылықпен көрінетін ұқсас инверсия байқалады. Бір қызығы, эксперименттік топқа кірген мектеп оқушылары сыныптастарына қарағанда жалпы қабылданған ережелердің тәуелсіздігін байқайды, бұл олардың өмірлік өзін-өзі анықтау саласын анықтайды.

Дене тәрбиесі бойынша оқытушының құзыреттілік деңгейін анықтау.

Мақсаты: дене тәрбиесі бойынша оқытушының жеке ерекшеліктерін талдау.

Дене тәрбиесі бойынша оқытушының жеке ерекшеліктері оқушылардың жеке сауықтыру перспективаларын құруға үлкен әсер ететінін атап өткен жөн.

Қазақ ұлттық ойындары негізінде бейіндейтін дене тәрбиесі бойынша оқытушының білім деңгейі: қазақтың ұлттық ойындары негізінде дене тәрбиесі бойынша әдістемелерді, бағдарламаларды білу, мектеп жасындағы балалардың психологиялық, дене дамуының ерекшеліктерін білу, оқушылардың анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктерін білу, оқушыларды денсаулықтың жас топтары бойынша бөлу принциптерін білу, медициналық көмек көрсетудегі дағдылар, мектеп жасындағы балалардың денсаулығы, қауіпсіздік техникасы, спорттық құрылғылармен және жұмыс істеу ережесі, өмірді сақтандыру ережесі, қазақ ұлттық ойындарының элементтерін, тәсілдері мен әдістерін білу және меңгеру. 3-ші кестеде дене тәрбиесі бойынша оқытушының жеке ерекшеліктерін талдау көрсетілді.

Кесте 3 – Дене тәрбиесі бойынша оқытушының жеке ерекшеліктерін талдау (баллмен)

Жеке құндылық тар	Оқытушының білім деңгейі	Оқытушының жобалау іскерлігі	Оқытушының сындарлы іскерлігі	Оқытушының ұйымдастырушылық іскерлігі	Оқытушының коммуникативтік дағдылары
Эксперименттік топ	7,2	8,2	6,5	7,5	7,8
Бақылау тобы	6,3	7,1	5,1	6,9	5,5

Тақырыпты зерттеудің тиісті кезеңінде ата-аналармен әңгімелер мен сауалнамалар ұйымдастырылды.

Сонымен, эксперименттік топтағы оқытушылар үшін дене шынықтыру пәні мұғалімінің тұлғалық және құндылық қасиеттері басқа оқытушылармен салыстырғанда ерекше маңызға ие болды. Көбінесе эксперименттік топтың оқытушылары рухани қанағаттануды бағалайды.

Ата-аналардың сауалнамасының нәтижелері:

Сұрақ-Жауап 1. Сіз қазақтың ұлттық ойындарымен үнемі айналысасыз ба? Иә-25%. Жоқ-75%

2. Үйде қазақтың ұлттық ойындары бойынша жабдықтар немесе спорттық мүкәммал бар ма? Иә-15%. Жоқ-85%.

3. Балаңыз күн тәртібін ұстанады ма? Иә-70%. Жоқ-30 %.

4. Сіздің балаңыз мектептен кейін демалыс күндері қандай қазақтың ұлттық ойындарын таңдайды?

а) қазақтың жылжымалы ұлттық ойындары – иә – 30%.

б) қазақтың ұлттық спорттық ойындары – иә – 0%.

- в) үстел үстіндегі қазақ ұлттық ойындары – 50% дейін.
- г) сюжеттік рөлдік қазақ ұлттық ойындары – иә – 35%.
- д) музыкалық ритмді жаттығулар – иә – 5%.
- е) телебағдарламаларды қарау – 65% дейін.
- ж) әртүрлі қолөнерді жобалау немесе құрастыру – иә – 25%.
- з) кітаптарды немесе кез келген басқа қажетті ақпаратты оқу – иә – 10%.

Сауалнама нәтижелері ата-аналардың дене шынықтыру жаттығулары мен жылжымалы қазақ ұлттық ойындары арқылы оқушылардың денсаулығын нығайту жолдарын біледі, тәжірибенің жоқтығынан, осы қызмет түрінің маңыздылығын бағаламауынан, ұйымдастыру тәсілдерін, басшылық тәсілдерін, баланың жас ерекшеліктерін білмеуінен, өз баласының тілектері мен мүдделерін елемейтін қиындықтарға тап болады. Сауалнама көрсеткендей, ата-аналар балаларды отбасы жағдайында қазақ ұлттық ойындарына үйрету бойынша білімге мұқтаж, бұл қазақтың ұлттық ойындары негізінде отбасы мен дене тәрбиесі бойынша оқытушының өзара іс-қимылының оңтайлы моделін іздеу бағытын анықтады. Оқушының дамуындағы осы өзара іс-қимылдың тиімділігі үшін жоғары мектеп жасындағы оқушыларға арналған қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі бағдарламасында көзделген дене жүктемесін бақылау сынақтары бойынша дайындық деңгейіне талдау жүргізілді.

Қазақ ұлттық ойынының негізінде негізгі дене қимылдарының дамуын зерттеу жоғары мектеп жасындағы оқушылардың қимылдарының келесі түрлері бойынша жүргізілді: спорттық жүру, баяу жүгіру, ұзындыққа секіру және заттарды лақтыру. Диагностика нәтижелерін талдау үшін орта мектеп жасындағы оқушылардың дене шынықтыру дайындығын бағалау шкаласы қолданылды. Негізгі қозғалыстардың дамуын талдау кезінде сапалық, сандық нәтижелер байқалады.

Сапалы нәтижелер қазақ ұлттық ойындары негізінде жоғары мектеп жасындағы оқушылардың негізгі қимылдарының орындалу сипатын көрсетеді. Әрі қарай бағаланатын көрсеткіштердің сипаттамалары ұсынылады.

Зерттеулерде алынған нәтижелерге сүйене отырып, оқушылар орта физикалық деңгейде дайындалған және Қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі жүйесін әзірлеу қажет деген қорытынды жасауға болады.

Өзара іс-қимылдың екінші кезеңінде қазақ ұлттық ойындары бойынша бейіндейтін дене шынықтыру мұғалімінің міндеті – ата-аналарға қазақ ұлттық ойындары туралы қажетті білім беру, әлеуетті қалыптастыратын нысандардың ерекшелігі мен алуан түрлілігін түсіндіру; жылжымалы қазақ ұлттық ойынында құрдастарымен қарым-қатынаста дағдыларды дамыту.

Зерттеудің осы кезеңін орындау кезінде қазақ ұлттық ойындарында бейінделген дене шынықтыру мұғалімі мен балалардың бірлескен жұмысында ашық ойындарды ұйымдастыру және өткізу бойынша ата-аналар жиналыстары, кеңес берулері, әңгімелер, конкурстар, тақырыптық көрмелер, бейнематериалдар кеңінен пайдаланылды.

Қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі жүйесінің деңгейін бағалау білім беру процесінің барлық қатысушыларымен: оқушылармен, ата-аналармен және педагогтармен жұмыс жүйесін әзірлеу қажеттігін көрсетті.

Қазақ ұлттық ойындары негізінде жоғары мектеп жасындағы оқушылардың дене дайындығын дамыту, ата-аналардың қазақ ұлттық ойындарына қызығушылығын арттыру, мұғалімдердің шеберлігін арттыру үшін қалыптастырушы кезеңде қазақ ұлттық ойындары негізінде дене шынықтыру бойынша жұмыс жүйесі әзірленді.

Зерттеу эксперименті жүргізілгенге дейін және эксперимент жүргізілгеннен кейін тест-сауалнаманың орташа көрсеткіштерін салыстыру функционалдық дайындықтың бірқатар көрсеткіштері бойынша эксперименттік топ оқушыларының нәтижелері жақсарғанын, бірақ бақылау тобында жүргізілген тесттердің көрсеткіштері аз дәрежеде жақсарғанын көрсетті.

Эксперимент жүргізілгенге дейін бір-бірінен ерекшеленбейтін бақылау және эксперименттік топтар ($p > 0,07$), эксперимент жүргізілгеннен кейін нәтижелер олардың көрсеткіштері бойынша ерекшелене бастады. Оқушылардың эксперименттік тобында демалу кезіндегі жүрек соғу жиілігінің төмендеуі $p < 0,07$ кезінде жүрек соғу жиілігі минутына 74,3 соққыдан 64,3 соққыға дейін төмендегені байқалды, бұл кезде оқушылардың бақылау тобында тыныштық жүрек соғу жиілігінің нәтижелерінің өзгеруі шамалы.

Оқушылардың психологиялық-физиологиялық мүмкіндіктерінің деңгейі. Қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі жүйесін қолдану нәтижесінде психологиялық-физиологиялық көрсеткіштерден «жаңғырту» бағдарламасы бойынша тіркелген қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді есте сақтау нәтижелерінде үлкен өзгерістер анықталды.

Эксперимент басталғанға дейін жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер бойынша бір-бірінен ерекшеленбеген оқушылардың бақылау және эксперименттік топтары ($p > 0,07$), жүргізілген эксперименттен кейін айырмашылықтар анықталды. Оқушылардың эксперименттік тобында «ойнату» бағдарламасы бойынша дұрыс ойнатылған таңбалар санының көбеюі (№1 тест) $p < 0,07$ кезінде 4, 13-тен 6, 11-ге дейін тіркелді, оқушылардың бақылау тобында «ойнату» (№1 тест) тестілеу бағдарламасы бойынша дұрыс ойнатылған таңбалар саны айтарлықтай емес.

Халық ойынында танымдық даму, ойын-сауық, диагностика, түзету және басқа да білім беру функциялары бар. Сонымен қатар, дәстүрлі мәдениеттің феномені бола отырып, ол балалар мен жасөспірімдерді халықтық дәстүрлермен таныстыру құралдарының бірі бола алады, бұл өз кезегінде руханиятты тәрбиелеудің, адамгершілік-эстетикалық, жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесін қалыптастырудың маңызды аспектісін білдіреді, олардың бірі денсаулық. Денсаулық – кез-келген тірі организмнің жағдайы, онда ол тұтастай алғанда және оның барлық мүшелері өз функцияларын толық орындай алады. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымының жарғысында «...денсаулық – бұл психикалық, физикалық, әлеуметтік әл-ауқат, ... физикалық ақаулар мен аурулардың болмауы».

Статистикаға сәйкес, адамның денсаулығы 50%–дан асады, бұл оның өмір салтына байланысты. Д.У. Нистрян: «... кейбір зерттеушілердің пікірінше, адамның денсаулығы 60%-ға оның өмір салтына, 20%-ға қоршаған орта жағдайына, 10%-ға медициналық қызмет көрсету жағдайына байланысты». Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша адам денсаулығы 55-60% өмір салты мен жағдайымен, 25-30% қоршаған ортаның экологиялық жағдайымен, 20-25% генетикалық факторларға және 5-10% денсаулық сақтау қызметіне байланысты.

Қазақтың ұлттық ойындары әртүрлі функцияларды орындайды: сөйлеу мен ойлауды, есте сақтау мен байқауды, қарым-қатынас пен қиял дағдыларын дамытады; эмоцияларды басқаруға, агрессивті мінез-құлықты позитивті түрде талап етуге және оны бақылауға үйретеді; ересектердің қоғамдағы тәжірибесін игеруге, этникалық тектік дағдыларды игеруге мүмкіндік береді.

Халықтық мобильді балалар ойындары – бұл эстетикалық элемент, ойын-сауық, әлемге халықтық, поэтикалық көзқарас бейнеленген халықтық мәдениеттің ерекше қабаты. Қазақ ұлттық ойындарын вербалды емес және вербалды фольклорлық формалардың жиынтығы ретінде зерттеу этнопсихологияның терең мәселелерін қозғайды және қатысушының психологиясына өте нәзік енуге мүмкіндік береді.

М.А. Ключевтің пікірінше, дәстүрлі ойындарды білім беру кеңістігіне енгізудің әлеуметтік маңызы зор. Бұл – ұлттық ойындарды қайта жаңғыртып, кеңінен насихаттаудың маңызды жолы. Қазіргі таңда теледидар, компьютерлік ойындар, ойын автоматтары сияқты ойын индустриясының шамадан тыс дамуы жағдайында баланың тірі қарым-қатынасқа, әсіресе ойын арқылы қарым-қатынас жасауға деген табиғи психофизикалық қажеттілігі арта түсуде. Осыған байланысты алдағы зерттеулерде қазақтың ұлттық ойындары негізінде дене тәрбиесі жүйесін жетілдіру мәселелері қарастырылатын болады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеулер, жалпы алғанда, келесі тұжырымдар жасауға мүмкіндік беретін болжамды қолдайды.

Оқушылардың дене тәрбиесі жүйесіндегі инновациялық процестер халықтың денсаулығы мәдениеті негіздерінің төмендеуі аясында оқушылардың денсаулық көрсеткіштері деңгейінің төмендеуі жағдайында қазақ ұлттық ойындары бойынша мамандандырылған оқушылардың дене шынықтыру-спорттық тәрбиесі жүйесін қалыптастыратын тәрбие және білім беру процестерінің саласына айтарлықтай әсер етеді. Сауықтырудың инновациялық бағыттарын іздеудің, оқушылар денесінің физикалық мүмкіндіктерін арттыруға және қалпына келтіруге ықпал ететін ғылыми негізделген дене шынықтыру құралдарын мақсатты пайдаланудың маңызды өзектілігі бар.

Қазақ ұлттық ойындары бойынша мамандандырылған оқушылардың дене шынықтыру-спорттық тәрбиелеу жүйесін дамыту және оқушылардың денсаулығы мен өміріне дұрыс көзқарасын дамыту мәселесін шешуге ықпал ету үшін үй-жайда және таза ауада дене тәрбиесінің негізгі сабақтарын үйлестірудің қазақ ұлттық ойындарына бағытталған оқушылардың өмір салтын қалыптастырудың дамытушылық, оқыту және сауықтыру бағытындағы ұтымды жолдары әзірленіп, эксперименталды түрде сыналды.

Қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі жүйесін қалыптастырудың әдістемелік, ұйымдастырушылық және педагогикалық тамыры тұлғаның биологиялық-әлеуметтік мамандануының интегративтілігі, бірлігі мен өзара алмастырылуы идеяларын, саралау және даралау қағидаттарына, гуманистік, психологиялық және педагогикалық теорияларға сәйкес тәрбиелік, оқыту, дамыту және сауықтыру міндеттерін кешенді шешуді қамтитын теориялық болжамдар тұрғысынан сипатталады және жеке бағдарланған ұғымдар, ұлттық-дәстүрлі оқыту.

Зерттеу нәтижесінде жалпы білім беретін оқу орнының дене тәрбиесі жүйесін қалыптастыру жөніндегі қызметінің ерекшеліктері айқындалды: жалпы білім беретін оқу орнының тәрбие-білім беру процесінде оқушылар дене тәрбиесі процесінде қазақтың ұлттық ойындары негізінде түрлендірілген іс-әрекеттерде іске асырылатын білімді, дағдыларды игереді; қазақ ұлттық ойындары негізінде салауатты өмір салтын ұстанады; дене шынықтыру сабақтарында оқушылардың жеке денсаулығын сақтауға және тәрбие - білім беру процесінің ажырамас бөлігі болып табылатын салауатты өмір салтына бағдарлануы қалыптасады.

Қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін дамытудың педагогикалық модельдері шоғырланған және іске асырылған, оған бірнеше компоненттер кіреді: функциялары, мақсаттары, іс-әрекеттің кезеңдік мазмұны, формалары, әдістері, критерийлері, құралдары және т.б. көрсеткіштері.

Оқушылардың қазақ ұлттық ойындары бойынша білімі, білігі, дағдыларының дайындығының бірнеше деңгейі талданған: төмен деңгей, орта деңгей, жоғары деңгей.

Сапалы деңгей – қазақ ұлттық ойындарына саналы түрде дұрыс қарайтын оқушылар бар; олар қазақ ұлттық ойындарын іс жүзінде жүзеге асырады. Екінші деңгей – оларда қазақ ұлттық ойындары туралы нақты түсінігі жоқ, қазақ ұлттық ойындарын практикада қолдану жүйесінде бірізділігі жоқ оқушылар бар. Қазақ ұлттық ойындары туралы жеткілікті білімі жоқ, қазақ ұлттық ойындарына деген қызығушылығын сақтай алмайтын оқушылардың деңгейі төмен.

Дене тәрбиесі жүйесін қалыптастырудың педагогикалық шарттары анықталды және эксперименталды түрде тексерілді: Қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі жүйесін қалыптастыру; таза ауада дене тәрбиесі жүйесін қалыптастыру; Қазақ ұлттық ойындарының негізінде дене тәрбиесі жүйесін қалыптастыруда модельдеу және апробация технологияларын пайдалану, жоғарыда аталған технологияларды кезеңдерде пайдалану тиімділігін бағалау критерийлері жалпы білім беретін мектептегі тәрбие және білім беру процестері.

Жалпы білім беретін мектептегі тәрбие және білім беру процестерінің даму бағытын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қазақ ұлттық ойындарының негізінде оқушылардың дене тәрбиесі процесінде әдістерді, құралдар мен педагогикалық әдістемелерді пайдалану қажеттілігі белгіленді.

Қазақ ұлттық ойындарының негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін әртүрлі жастағы моторикамен сипаттау кезінде қалыптастыру, қазақ ұлттық ойындарының негізінде оқушылардың даму қажеттілігін айқындайтын психикалық, физикалық, әлеуметтік және функционалдық көрсеткіштердегі өзгерістердің сипаттамасын ескеретін функционалдық және жүйелік бағыттылық негізінде мүмкін болатындығы нақтыланды.

Оқушылардың дене тәрбиесі процесінің бағыты қазақ ұлттық ойындарының мазмұнына сәйкес негізінде дене тәрбиесі жүйесін біртіндеп дамытудағы орны белгіленді. Зерттеу барысында қазақтың ұлттық ойындары мен дене тәрбиесі негіздерінің теориясын дамытушылық және тұлғалық бағдарланған оқытудың педагогикалық теорияларымен интеграциялау негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін эксперименттік модельдеу және сынақтан өткізу жүргізілді. Оқушыларға қазақ халқының дәстүрлерін сақтауға және дамытуға, сондай-ақ психологиялық, соматикалық және әлеуметтік сатыларда организмнің бейімделгіш резервтерін арттыруға мүмкіндік беретін қазақ ұлттық ойындарының негізінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін қалыптастырудың негізгі бағыты бөлінді.

Авторлардың үлесі:

Баженова Э.Д. – зерттеу жұмысының жалпы тұжырымдамасын қалыптастырып, ғылыми бағыт-бағдарын айқындады, зерттеудің әдіснамалық негізін әзірледі, қолданылған әдістердің дұрыстығын қадағалады, алынған нәтижелерді интерпретациялауға жетекшілік етті, сондай-ақ мақаланың ғылыми мазмұнын терең өңдеп, соңғы редакциясын бекітті.

Куракбаева А.Ж. – зерттеу жұмысының практикалық бөлігін жүзеге асырды, эксперименттер мен бақылауларды жүргізді, алынған деректерді жүйелеп, статистикалық және сапалық талдау жасады, нәтижелерді салыстырып, қорытындыларды негіздеді, сонымен қатар мақаланың бастапқы мәтінін жазуға және оны кейінгі редакциялауға белсенді қатысты.

Заманбеков М.М. – зерттеу барысында бастапқы деректерді жинақтау, оларды өңдеу және құрылымдау жұмыстарын орындады, деректердің дұрыстығы мен толықтығын тексеруге қатысты.

Сарсенбаев Б.Б. – нәтижелерді кестелер, графиктер және басқа да көрнекі материалдар түрінде рәсімдеуге үлес қосты, сондай-ақ зерттеу нәтижелерін құжаттандыруға көмектесті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. – 03.02.2026 ж. өзгерістер мен толықтыруларымен. URL: https://prg.kz/document?doc_id=30119920&pos=11;313
- 2 Қазақстан–2030 стратегиясы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030>
- 3 Құрсабаев М.Қ. Мектептегі оқушылар ұйымы арқылы ұлттық тәрбие берудің педагогикалық шарттары: пед. ғыл. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Қарағанды, 2008.
- 4 Адамбеков К.И. Педагогические основы физической культуры школьников: дисс. ... канд. пед. наук. – Алматы, 1995. – 38 с.
- 5 Адамбеков К.И. Социально-педагогические основы физического воспитания учащейся молодежи: учебное пособие. – Алматы: Санат, 1998. – 198 с.
- 6 Омарбекова Ф.Қ., Қиякбаева Ұ.Қ., Ортаев Б.Т., Алимбекова С.Ш. Қазақтың ұлттық ойындары арқылы 4–5 жастағы балалардың метадағдыларын дамытудағы эмпирикалық зерттеулер // Теория и методика физической культуры. – 2025. – № 4. – Б. 38–49. URL: <http://46.34.130.122/index.php/tmfk/issue/view/36/33>
- 7 Касымбекова С. Казахские подвижные игры // Организация и методика физической культуры: науч.-темат. сб. – Алматы, 1993. – С. 36.
- 8 Есиркепов Ж.М., Мұхиддинов Е., Айдаров Б.Ж., Битабаров Е.А., Қуатбеков Ш.Н. Қазақ күресі балуандарының бастапқы даярлық кезеңіндегі әдіс-тәсілдік даярлық әдістемесін заманауи талаптарды ескере отырып жаңғырту // Теория и методика физической культуры. – 2025. – № 4. – Б. 160–175. URL: <http://46.34.130.122/index.php/tmfk/issue/view/36/33>
- 9 Mareš L. ‘Good Sport’: Different Dimensions and Their Constitutive Properties From the Ontological and Moral Point of View // Physical Culture and Sport, Studies and Research. –2023. – №99(1). – P. 27–42. DOI: <https://doi.org/10.2478/pcssr-2023-0011>
- 10 Мухитдинов Е. Казахская борьба: учебное пособие. – Алматы: Казахстан, 1984. – 90 с.
- 11 Жолдак В.И. Социология физической культуры и спорта: монография. – Москва, 1992. – 100 с.
- 12 Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта: учебное пособие. – М.: Радуга, 1982. –352 с.

- 13 Максименко А.М. Основы теории и методики физической культуры: учебное пособие. – М., 2001. – 153 с.
- 14 Холодов Ж.К. Теория и методика физической культуры: монография. – М.: Воениздат, 2001. – 183 с.
- 15 Кузнецова В.С. Теория и методика физического воспитания детей дошкольного возраста: учебное пособие. – М., 1976. – 263 с.
- 16 Kuderiev Zh, Beknazarov Zh., J. Kasymbayeva J., Shonov E.Sh., Minarbekov D.I., Sydykov N. T. The influence of Qazaq Kuresi classes on the management of the level of reserves of the athletes' body // Cypriot journal of Educational Sciences. – 2021. – Vol. 16. – № 6. – P. 3147–3155. DOI: <https://doi.org/10.18844/cjes.v16i6.6514>
- 17 Матвеев Л.П. Введение в теорию физической культуры: учебно- методическое пособие. – М.: ФиС, 1983. – 501 с.
- 18 Ю.Ф. Курамшина. Теория и методика физической культуры: учебник: монография. – М.: Советский спорт, 2004. – 172 с.
- 19 Новиков А. Д. Теория и методика физического воспитания: учебное пособие. – М.: ФиС, 1976. – 523 с.

REFERENCES:

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ «Bilim turaly» zañy [Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”]. (2026). 03.02.2026 zh. ozgerister men tolyqtyrularymen [as amended and supplemented on 03.02.2026]. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=30119920&pos=11;313 (in Kazakh)
- 2 Qazaqstan–2030 strategiasy [Kazakhstan–2030 Strategy]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030> (in Kazakh)
- 3 Qursabaev M.Q. (2008). Mekteptegi oqushylar uymy arqyly ulttyq tarbie berudin pedagogikalyq sharttary: ped. gyl. kand. gylymi darejesin alu ushin daiyndalghan dissertatsiya avtoreferaty [Pedagogical conditions of national education through school student organizations]. Qaragandy. (in Kazakh)
- 4 Adambekov K.I. (1995). Pedagogicheskie osnovy fizicheskoi kultury shkolnikov [Pedagogical foundations of schoolchildren's physical culture]. Diss. kand. ped. nauk. Almaty, 38 p. (in Russian)
- 5 Adambekov K.I. (1998). Sotsialno-pedagogicheskie osnovy fizicheskogo vospitaniya uchasheysya molodezhi [Socio-pedagogical foundations of physical education of students]. Almaty: Sanat, 198 p. (in Russian)
- 6 Omarbekova F.Q., Qiyabaeva U.Q., Ortaev B.T., Alimbekova S.Sh. (2025). Qazaqtyñ ulttyq ойындары арқылы 4–5 жастағы балалардың метадәғдыларын дамытудағы эмпирикалық зерттеулер [Empirical studies on the development of metaskills in children aged 4–5 through Kazakh national games]. Teoria i metodika fizicheskoi kultury, no. 4, pp. 38–49. URL: <http://46.34.130.122/index.php/tmfk/issue/view/36/33> (in Kazakh)
- 7 Kasymbekova S. (1993). Kazahskie podvizhnye igry [Kazakh mobile games]. Organizatsiya i metodika fizicheskoi kultury: nauchno-tematicheskii sbornik. Almaty, p. 36. (in Russian)
- 8 Esirkepov J.M., Muhiddinov E., Aidarov B.J., Bitabarov E.A., Quatbekov Sh.N. (2025). Qazaq kuresi baluandarynyñ bastapqy daıarlyq kezegindegi adis-tasildik daıarlyq adistemesin zamanauı talaptardy eskere otyryp jangyrtyu [Modernization of methodological training methods of Kazakh wrestling athletes at the initial training stage taking into account modern requirements]. Teoria i metodika fizicheskoi kultury, no. 4, pp. 160–175. URL: <http://46.34.130.122/index.php/tmfk/issue/view/36/33> (in Kazakh)
- 9 Mareš L. (2023). ‘Good Sport’: Different Dimensions and Their Constitutive Properties From the Ontological and Moral Point of View. Physical Culture and Sport. Studies and Research, vol. 99, no. 1, pp. 27–42. DOI: <https://doi.org/10.2478/pcssr-2023-0011>
- 10 Muhitdinov E. (1984). Kazahskaia borba [Kazakh wrestling]. Almaty: Kazakhstan, 90 p. (in Russian)
- 11 Joldak V.I. (1992). Sotsiologia fizicheskoi kultury i sporta [Sociology of physical culture and sport]. Moscow, 100 p. (in Russian)
- 12 Kun L. (1982). Vseobshchaia istoria fizicheskoi kultury i sporta [General history of physical culture and sport]. Moscow: Raduga, 352 p. (in Russian)
- 13 Maksimenko A.M. (2001). Osnovy teorii i metodiki fizicheskoi kultury [Fundamentals of the theory and methodology of physical culture]. Moscow, 153 p. (in Russian)
- 14 Holodov Zh.K., (2001). Teoria i metodika fizicheskoi kultury [Theory and methodology of physical culture]. Moscow: Voenizdat, 183 p. (in Russian)
- 15 Kuznetsova V.S. (1976). Teoria i metodika fizicheskogo vospitaniya detei doskolnogo vozrasta [Theory and methodology of physical education of preschool children]. Moscow, 263 p. (in Russian)
- 16 Kuderiev Zh., Beknazarov Zh., Kasymbayeva J., Shonov E.Sh., Minarbekov D.I., Sydykov N.T. (2021). The influence of Qazaq Kuresi classes on the management of the level of reserves of the athletes' body. Cypriot Journal of Educational Sciences, vol. 16, no. 6, pp. 3147–3155. DOI: <https://doi.org/10.18844/cjes.v16i6.6514>
- 17 Matveev L.P. (1983). Vvedenie v teoriyu fizicheskoi kultury [Introduction to the theory of physical culture]. Moscow: FiS, 501 p. (in Russian)
- 18 Kuramshin Yu.F. (ed.). (2004). Teoria i metodika fizicheskoi kultury [Theory and methodology of physical culture]. Moscow: Sovetskii sport, 172 p. (in Russian)
- 19 Novikov A.D. (1976). Teoria i metodika fizicheskogo vospitaniya [Theory and methodology of physical education]. Moscow: FiS, 523 p. (in Russian)

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР В СИСТЕМЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Баженова Э.Д. *, Куракбаева А.Ж., Заманбеков М.М., Сарсенбаев Б.Б.

Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, г. Талдыкорган

*e-mail: Bazhenova@inbox.ru, A.kurakbaeva@mail.ru, Zmarlan@mail.ru,
sarsenbaev_b1968@mail.ru

Аннотация. В данной научной статье рассмотрено моделирование и апробация эксперимента системы физического воспитания учащихся на основе интеграции теории казахских национальных игр и основ физического воспитания с педагогическими теориями развивающего и личностно-ориентированного обучения.

Цель исследования – рассмотреть необходимость развития системы физического воспитания школьников на основе казахских национальных игр с методологической, психологической, социологической, общепедагогической и художественно-педагогической, методической и дидактической точек зрения. Основная идея исследования – формирование и развитие этнопедагогических вкусов учащихся на всех ступенях образования, создание эстетической потребности в интересе учащихся, оживляющей жизнь общества; сохранение традиций отечественного этнопедагогического образования в области развития системы физической культуры на основе казахских национальных игр и передача их новому поколению; использование казахских национальных игр как фактора интеллектуального развития, способствующего раскрытию творческого потенциала; всесторонний анализ хода исследования; организация определяющих, формирующих и других видов эксперимента в соответствии с установленными целями и задачами исследования; проведение казахских национальных игр обеспечение продуктивной педагогической деятельности по физическому воспитанию учащихся. Научная значимость исследования заключается в уточнении дидактических принципов воспитания и обучения, выработке принципов отбора направленности системы физического воспитания учащихся на казахские национальные игры. Практическая значимость определяется тем, что результаты исследования могут быть использованы педагогами и социальными педагогами в организациях образования. Для развития системы физкультурно-спортивного воспитания учащихся по казахским национальным играм и содействия решению проблемы развития правильного отношения к здоровью и жизни учащихся разработаны рациональные пути координации основных уроков физического воспитания в развивающей, обучающей и оздоровительной направленности формирования образа жизни учащихся, ориентированного на казахские национальные игры. Суть проведенного исследования заключается в том, что учащиеся приобрели знания, умения, реализуемые в процессе физического воспитания в деятельности, преобразованной на основе казахских национальных игр.

В результате – на основе казахских национальных игр педагогически учащиеся вели здоровый образ жизни; на уроках физической культуры сформировалась ориентация учащихся на сохранение личного здоровья и здоровый образ жизни, являющийся неотъемлемой частью воспитательно – образовательного процесса.

Ключевые слова: школьники, физическая культура, казахские национальные игры, педагогическое значение, урок физической культуры, народная педагогика, педагогические условия, сюжетные ролевые игры.

THE PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE KAZAKH NATIONAL GAMES IN THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN

E. Bazhenova *, A. Kurakbayeva, M. Zamanbekov, B. Sarsenbayev

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan

*e-mail: Bazhenova@inbox.ru, A.kurakbaeva@mail.ru, Zmarlan@mail.ru,
sarsenbaev_b1968@mail.ru

Abstract. This scientific article examines the modeling and testing of the experiment of the physical education system of students based on the integration of the theory of Kazakh national games and the basics of physical education with pedagogical theories of developmental and personality-oriented learning.

The purpose of the study is to consider the need to develop a system of physical education for schoolchildren based on Kazakh national games from a methodological, psychological, sociological, general pedagogical and artistic-pedagogical, methodological and didactic points of view. The main idea of the research is the formation and development of ethnopedagogic tastes of students at all levels of education, the creation of an aesthetic need for the interest of students, revitalizing the life of society.; preservation of the traditions of national ethnopedagogic education

in the field of physical culture system development based on Kazakh national games and their transfer to a new generation; the use of Kazakh national games as a factor of intellectual development, contributing to the disclosure of creative potential; comprehensive analysis of the research; organization of defining, formative and other types of experiment in accordance with the established goals and objectives of the study; holding of the Kazakh national games ensures productive pedagogical activities for physical education of students. The scientific significance of the research lies in clarifying the didactic principles of education and training, developing principles for selecting the orientation of the physical education system of students for the Kazakh national games. The practical significance is determined by the fact that the research results can be used by teachers and social educators in educational organizations. To develop the system of physical culture and sports education of students in the Kazakh national games and to help solve the problem of developing a proper attitude to the health and life of students, rational ways have been developed to coordinate the main lessons of physical education in the development, educational and recreational orientation of the formation of a lifestyle of students focused on the Kazakh national games. The essence of the research is that students have acquired knowledge and skills implemented in the process of physical education in activities transformed on the basis of Kazakh national games.

As a result, on the basis of the Kazakh national games, students pedagogically led a healthy lifestyle; in physical education lessons, students were oriented towards maintaining personal health and a healthy lifestyle, which is an integral part of the educational process.

Keywords: schoolchildren, physical education, Kazakh national games, pedagogical significance, physical education lesson, folk pedagogy, pedagogical conditions, plot role-playing games.

Авторлар туралы мәліметтер:

Баженова Эльмира Даулетхановна* – PhD, профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: Bazhenova@inbox.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9330-4975>).

Куракбаева Асыл Жексембаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: A.kurakbaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0187-8442>).

Заманбеков Марлан Майданович – магистр, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: Zmarlan@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7049-4390>).

Сарсенбаев Берик Бектурсынович – магистр, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: sarsenbaev_b1968@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1557-0382>).

Сведения об авторах:

Баженова Эльмира Даулетхановна* – PhD, профессор, Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, г. Талдықорған, e-mail: Bazhenova@inbox.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9330-4975>).

Куракбаева Асыл Жексембаевна – кандидат педагогических наук, Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, г. Талдықорған, e-mail: A.kurakbaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0187-8442>).

Заманбеков Марлан Майданович – магистр, Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, г. Талдықорған, e-mail: Zmarlan@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7049-4390>).

Сарсенбаев Берик Бектурсынович – магистр, Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, г. Талдықорған, e-mail: sarsenbaev_b1968@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1557-0382>).

Information about authors:

Bazhenova Elmira* – PhD, professor, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, TalDYKorgan, e-mail: Bazhenova@inbox.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9330-4975>).

Kurakbayeva Assyl – Candidate of pedagogical sciences, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, TalDYKorgan, e-mail: A.kurakbaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0187-8442>).

Zamanbekov Marlan – Master, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, TalDYKorgan, e-mail: Zmarlan@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7049-4390>).

Sarsenbayev Berik – Master, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, TalDYKorgan, e-mail: sarsenbaev_b1968@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1557-0382>).